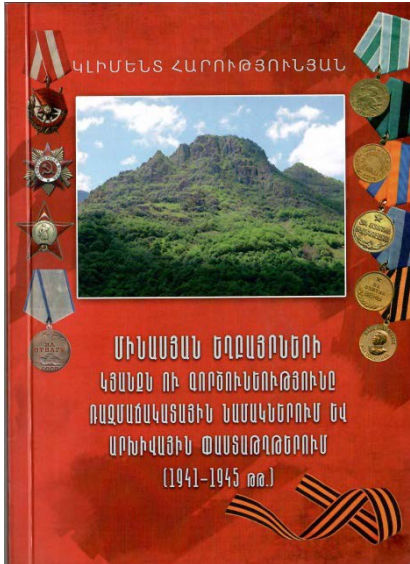

ՎԼԻՄԵՆՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Մինասյան եղբայրների կյանքն ու գործունեությունը ռազմաճակատային նամակներում և արխիվային փաստաթղթերում (1941-1945 թթ.), Երևան, «Էդիթ Պրինտ», 2022, էջ 128+32 էջ լուսանկարներ:

Վերջերս հրատարակվել է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գլխավոր գիտաշխատող, պատմական գիտությունների դոկտոր Կլիմենտ Հարությունյանի հեղինակած «Մինասյան եղբայրների կյանքն ու գործունեությունը ռազմաճակատային նամակներում և արխիվային փաստաթղթերում (1941-1945 թթ.)» հայերեն մենագրությունը, որը բազմաժանր պատմաբանի՝ Հայրենական մեծ պատերազմին հայ ժողովրդի մասնակցությանը վերաբերող 40-րդ մենագրությունն է: Գիրքը նորություն է հայ պատմագրության մեջ իր բովանդակությամբ. շարադրված է հիմնականում Հայրենական մեծ պատերազմին սկզբից մինչև վերջ գործուն մասնակցություն ունեցած Մինասյան եղ-

բայրների՝ Անդրանիկի և Օնիկի, պատերազմում զոհված Պարզևի և Նրանց հորեղբայր Շմավոն Մինասյանի ռազմաճակատային նամակների ու Ռուսաստանի Դաշնության պաշտպանության նախարարության կենտրոնական արխիվի (Մոսկվայի մարզ, քաղաք Պոդոլսկ) նորահայտ ու արժեքավոր փաստաթղթերի հիման վրա, որտեղ հանգամանորեն լուսաբանվել են Մինասյանների ռազմաճակատային կյանքն ու գործունեությունը, բացահայտվել հայրենիքի, ծնողների, բարեկամների ու ընկերների հանդեպ նրանց անսահման սերն ու նվիրվածությունը, ամփոփ անդրադարձել է նաև նրանց հետագա ճակատագրին:

Աշխատության խմբագրական կոլեգիայի կազմի մեջ ընդգրկված են ՀՀ պաշտպանության նախարարին առընթեր բարձրագույն սպայական հանձնաժողովի նախագահ, գեներալ-մայոր Վլադիմիր Հայրապետյանը և ՀՀ վետերանների միավորման նախագահ, գնդապետ Սիմոն Եսայանը: Գիրքը գրախոսել է ՀՀ վետերանների միավորման նախագահի տեղակալ, գնդապետ Միխայիլ Ստեփանյանը:

Աշխատությունը բաղկացած է առաջաբանից, երեք գլուխներից, վերջաբանից, հավելվածներից, հեղինակի մասին տեղեկությունից, նկարազարդ է և ընթերցվում է մեծ հետաքրքրությամբ:

Ընդարձակ առաջաբանում (11 էջ), բացի օգտագործված աղբյուրներից և գրականության տեսությունից, համառոտակի լուսաբանվել են Մեծ հայրենականին մասնակցած հայ ռազմիկների, զորավարների, հայկական դիվիզիաների, հորհրդային Միության հայ հերոսների կատարած սխրանքները, առանձնահա-

տուկ նշվել է Սյունիքի զավակների ավանդը գերմանաֆաշիստական զավթիչների ջախջախման գործում: Հեղինակը նաև հատուկ ուշադրություն է դարձրել Մինասյան եղբայրների ծննդավայր Կապանի շրջանի Շիկահող գյուղի պատմության լուսաբանմանը: Սյունյաց աշխարհի ամենագեղատեսիլ վայրում գտնվող այդ գյուղը դեռևս XIII դարում հարկատու էր Տաթևի վանքին: Շիկահողը պետական, քաղաքական գործիչ, ազգային բարերար Պողոս Նուբար փաշայի նախնիների ծննդավայրն էր, որտեղից նրանք Դավիթ-Բեկի ապստամբության ավարտից հետո հեռացել են Զմյուռնիա, ապա Եգիպտոս, Սուդան, Ֆրանսիա: Այժմ էլ գյուղի Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցու (XVII դար) բակում պահպանված են Մելիք-Նուբարների ազգականների գերեզմանները: Նուբար փաշան 1866-1879 թթ. և 1881-1888 թթ. եղել է Եգիպտոսի արտաքին գործերի նախարարը, ապա՝ Եգիպտոսի վարչապետ: Նրա որդին՝ Պողոս Նուբարը, 1906 թ. հիմնադրել է Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը: Նա, որպես Ազգային պատվիրակության նախագահ, 1919-1920 թթ. մասնակցել է Փարիզի հաշտության կոնֆերանսի աշխատանքներին՝ նպատակ ունենալով հասնել անկախ և միացյալ Հայաստանի ստեղծմանը: Պողոս Նուբարը ծավալել է նաև ազգանպաստ գործունեություն, բացել է դպրոցներ, հիվանդանոցներ, մշակութային կենտրոններ, հրատարակել պարբերականներ և այլն:

Շիկահողի ծնունդ էր նաև 1918 թ. (մայիսի 24-28) Ղարաքիլիսայի ճակատամարտի հերոս, հրետանու հրամանատար, կապիտան Գուրգեն Տեր-Մովսիսյանը, որը նույնպես Մելիք-Նուբարների տոհմից էր: Այդ նշանավոր տոհմից էր նաև գիտության նշանավոր գործիչ Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանը, որը գործել է Ինդոնեզիայում, Հնդկաստանում, Չինաստանում և Հայաստանում, զբաղվել է բանասիրությամբ, արվեստաբանությամբ ու փիլիսոփայությամբ: Շիկահողում են ծնվել կենսաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Աշոտ Իվանի Մինասյանը, գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտոր Մանվել Մակիչի Սիմոնյանը, պատմական գիտությունների դոկտոր Կլիմենտ Ամասիայի Հարությունյանը: 1939 թ. համամիութենական մարդահամարի տվյալներով Շիկահողն ուներ 870 բնակիչ: Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակցած 260 շիկահողցիներից 97-ը զոհվել է ռազմաճակատում: 1967 թ. հոկտեմբերի 15-ին գյուղի կենտրոնական հրապարակում հանդիսավոր կերպով բացվել է Հայրենական մեծ պատերազմում զոհված շիկահողցիների հիշատակը հավերժացնող հուշարձան, որը կառուցվել էր համագյուղացիների հանգանակությունների շնորհիվ:

Անդրանիկ, Օնիկ, Պարզև Մինասյանները և նրանց հորեղբայր Շմավոն Մինասյանն այն 260 շիկահողցիների թվում էին, որոնք մեկնել էին ռազմաճակատ: Նրանցից երկուսը՝ Պարզև ու Շմավոն Մինասյանները, զոհվեցին ռազմաճակատում:

Առաջին գլխում՝ «Մինասյան եղբայրների մարտական ուղին», հեղինակը լուսաբանում է Մինասյանների կենսագրությունը, նրանց նախապատերազմյան գործունեությունը՝ հանգամանորեն անդրադառնալով յուրաքանչյուրի անցած մարտական ուղուն:

Եղբայրներից ավագը ծնվել է 1914 թ. հուլիսի 7-ին Շիկահողում: Գյուղի դպրոցի յոթերորդ դասարանն ավարտելուց հետո մեկնում է Բաքու հորեղբոր՝ Բագրատի մոտ ուսումը շարունակելու նպատակով: Ուսումն առնելուց հետո Անդրանիկը վերադառնում է հայրենի Շիկահող և աշխատում գյուղի միջնակարգ դպրոցում որպես ռուսաց լեզվի, աշխարհագրության և պատմության ուսուցիչ, ապա՝ հարևան Ծավ գյուղի դպրոցի տնօրեն: 1939 թ. դեկտեմբերին նա 200 կապանցիների թվում զորակոչվում է Կարմիր բանակի շարքերը և ծառայում Բելոռուսական հատուկ զինվորական օկրուգի 6-րդ հրաձգային դիվիզիայի 84-րդ հրաձգային գնդի 1-ին գումարտակի 1-ին վաշտում՝ որպես քաղղեկի տեղակալ: Երբ 1941 թ. հունիսի 22-ին նացիստական Գերմանիան ուխտադրժորեն հարձակվեց Խորհրդային Միության վրա, առաջին իսկ պահից թշնամու ծանր հարվածն իրենց վրա վերցրին Բելոռուսական զինվորական օկրուգի զորքերը, որոնց թվում՝ նաև Բրեստի ամրոցում տեղակայված 84-րդ հրաձգային գունդը: 1941 թ. հունիսի 22-ից մինչև հուլիսի 20-ը գնդի անձնակազմը հերոսաբար դիմադրեց հակառակորդի մի քանի անգամ գերազանցող ուժերին՝ խոչընդոտելով վերջինների առաջխաղացումը: 6-րդ հրաձգային դիվիզիայի հիմնական ուժերը, նաև 84-րդ հրաձգային գնդի 1-ին գումարտակը գտնվում էին Բրեստի ամրոցից դուրս՝ դաշտային պարապմունքներում: Նրանց չհաջողվեց մարտերով ճեղքել հակառակորդի օղակը և միանալ ամրոցի պաշտպաններին: Ուստի դիվիզիայի հիմնական ուժերը, ինչպես նաև քաղղեկի տեղակալ Անդրանիկ Մինասյանի ստորաբաժանումը ստիպված էին կազմակերպված մարտերով նահանջել արևելք: Բելոռուսական Պինսկ քաղաքի մոտ տեղի ունեցած մարտի ժամանակ Անդրանիկը ծանր վիրավորվեց և գնացքով տեղափոխվեց Օրյոլ՝ հոսպիտալ: Բուժվելուց հետո 6-րդ բանակի 44-րդ առանձին ինժեներական փակոցային գումարտակի շարքերում Ստալինգրադից մարտերով հասավ Օդեսա, այնտեղից էլ Բուխարեստ, Սոֆիա, Բելգրադ, Բուդապեշտ և 1945 թ. մայիսի 9-ին հաղթանակը նշեց Վիեննայում: Պատերազմը Անդրանիկ Մինասյանն ավարտեց կապիտանի կոչումով. նա գումարտակի հրամանատարի քաղգժով տեղակալ էր, պարգևատրվել էր Կարմիր դրոշի, Կարմիր աստղի շքանշաններով և «Արիության համար» մեդալով:

Մինասյանների միջնեկ եղբայրը՝ Օնիկը, ծնվել է 1917 թ. նոյեմբերի 7-ին: Տարրական կրթությունն ստացել է հայրենի Շիկահողում, ապա ուսումը շարունակել Բաքվում: 1931 թ. վերադարձել է Կապան և աշխատանքի անցել քաղաքի փոստատանը՝ որպես հեռագրիչ: 1936 թ. դարձյալ մեկնել է Բաքու և ուսումը շարունակում թիվ 22 երեկոյան դպրոցում՝ իսկ ցերեկային ժամերին շարունակելով աշխատել որպես հեռագրիչ: 1938 թ. հոկտեմբերին նա Բաքվից զորակոչվել է Կարմիր բանակի շարքերը և ծառայել Բելոռուսական հատուկ զինվորական օկրուգում՝ մասնակցելով Արևմտյան Բելոռուսիան սպիտակ լեռներից ազատագրելու գործողությանը: 1939 թ. նոյեմբերի 30-ից մինչև 1940 թ. մարտի 13-ը քաղղեկի տեղակալ Օ. Մինասյանն ակտիվորեն մասնակցել է Խորհրդա-ֆիննական պատերազմին. Լենինգրադյան զինվորական օկրուգի 168-րդ հրաձգա-

յին դիվիզիայի շարքերում, ձմեռային ծանր պայմաններում, հաղթահարել է Մաններհայմի պաշտպանական անառիկ գիծը: Պատերազմից հետո սովորել է դիվիզիայի կուսակցական դպրոցում:

Մեծ հայրենականը նա դիմավորում է Լենինգրադի մատույցներում և 208-րդ առանձին զենիթային դիվիզիոնի կազմում մասնակցում քաղաքի հերոսական պաշտպանության առաջին մարտերին: Այնուհետև իր զորամասի հետ տեղափոխվում է Կարելյան ռազմաճակատ և Անդրբլեռային երկրամասի բնակչի-մայական բարդ պայմաններում մարտնչում գերմանաֆաշիստական զավթիչների ու նրանց դրածո սպիտակ ֆինների դեմ:

Քաջարի հայորդին Կարելյան ռազմաճակատում ցուցաբերած սխրանքների համար պարգևատրվում է Կարմիր աստղի շքանշանով, ստանում մայորի զինվորական կոչում, նշանակվում դիվիզիոնի հրամանատարի քաղաքական գծով տեղակալ: Կարելյան ճակատում մարտերն ավարտվեցին 1944 թ. աշնանը, երբ Գերմանիայի դաշնակից Ֆինլանդիան դուրս եկավ պատերազմից:

Երկրորդ՝ «Պատերազմի հաղթական տարում» գլուխը լուսաբանվում է Կարելիայում պատերազմական գործողության ավարտից հետո մայոր Օնիկ Մինասյանի՝ 1945 թ. հունվար-փետրվարին արձակուրդ ստանալուց հետո Բաքու, Կապան, Շիրակի և Երևան վերադառնալու պատմությունը: Արձակուրդից հետո մայորը զինվորական ծառայությունը շարունակում է Մոսկվայի զինվորական օկրուգում՝ որպես 208-րդ առանձին զենիթային հրետանային դիվիզիոնի հրամանատարի քաղաքական գծով տեղակալ: 1945 թ. հունիսի 24-ին մասնակցում է Կարմիր հրապարակում կայացած Հաղթանակի զորահանդեսին:

Երրորդ՝ «Մինասյանների հարազատների ու ընկերների ճակատագիրը» գլուխը պատմում է Մինասյան կրտսեր եղբոր՝ Պարգևի մասին: Նա Շիրակի միջնակարգ դպրոցն ավարտելուց հետո, որպես կոմերիտական կամավոր, դիմել էր ռազմաճակատ մեկնելու խնդրանքով: Կապանի զինկոմիսարիատում, հարգելով նրա դիմումը, ծառայության են ուղարկել Հյուսիսկովկասյան ռազմաճակատ: Պարգևը 18-րդ բանակի 85-րդ գվարդիայի հրաձգային գնդի շարքերում 1943 թ. մայիս-սեպտեմբերին ակտիվորեն մասնակցում է Կովկասի ճակատամարտին, սեպտեմբերին աչքի ընկնում Նովոռոսիյսկ-Թամանյան գործողության ժամանակ: Մարտերից մեկում ծանր վիրավորվում է ոտքից: Վիրավոր զինվորներին տեղափոխող նավը ջրասույզ է լինում՝ ոմբակոծվելով հակառակորդի ինքնաթիռների կողմից. մի քանի հարյուր վիրավորների թվում զոհվում է նաև Պարգևը:

Այլ կերպ է դասավորվում Մինասյանների հորեղբոր՝ Շմավոն Աղաջանի Մինասյանի ճակատագիրը: Գյուղի դպրոցն ավարտելուց հետո նա 1926-1928 թթ. ծառայում է Հայկական հրաձգային դիվիզիայի հրետանային գնդի շարքերում: Բանակից զորացրվելուց հետո մեկնում է Բաքու եղբոր՝ Բագրատի մոտ և աշխատում նավթային բնագավառում: Զուգահեռ սովորել է բանֆակում, էներգետիկ տեխնիկումում, ապա Կարմիր պրոֆեսուրայում: Այնուհետև պա-

տասխանատու կուսակցական աշխատանքի է անցել Ստեփանակերտում և Բաքվում:

Երբ սկսվեց Մեծ հայրենականը, նա կամավոր մեկնեց ռազմաճակատ, ավարտեց հակաօդային պաշտպանության բարձրագույն դպրոցը և Անդրկովկասյան ռազմաճակատի 249-րդ բանակային զենիթահրետանային գնդի շարքում մասնակցեց Կովկասի ճակատամարտին: 1943 թ. աշնանից կապիտան Շ. Մինասյանը, որպես 2004-րդ զենիթահրետանային գնդի հրամանատարի տեղակալ, մասնակցել է Ղրիմի, ապա Լեհաստանի մարտերին, պարգևատրվել Հայրենական պատերազմի 2-րդ աստիճանի շքանշանով, ստացել մայորի զինվորական կոչում: 1945 թ. ապրիլի 16-ից մայիսի 8-ը մայորը մասնակցել է Բեռլինի հարձակողական գործողությանը՝ ընդհուպ հասնելով Դերզդեն: Այնուհետև 1-ին ուկրաինական ռազմաճակատի 3-րդ գվարդիական բանակի կազմում մայոր Մինասյանը մասնակցել է Պրագայի գործողությանը և իր զորամասի հետ մայիսի 9-ին մտել Չեխոսլովակիայի մայրաքաղաք՝ այնտեղ դիմավորելով Հաղթանակի օրը: Սակայն հայրենիք վերադառնալու ճանապարհին խիզախ զինվորականը զոհ գնաց թշնամու դավադիր գնդակին:

Վերջաբանում ամփոփ անդրադարձ է կատարվում Անդրանիկ և Օնիկ Մինասյանների գործունեության հետպատերազմյան տարիներին: Նրանցից ավագը մինչև 1956 թ. ամռանը ծառայել է Հայկական 89-րդ Թամանյան եռակի շքանշանակիր դիվիզիայի շարքերում, արժանացել մայորի զինվորական կոչմանը: Օնիկ Մինասյանը Մոսկվայից հետո ծառայությունը շարունակել է Լենինգրադում, իսկ 1952-1958 թթ. ԳԴՀ-ում տեղակայված զորախմբի կազմում արժանացել է փոխգնդապետի զինվորական կոչմանը:

Հավելվածում տեղ են գտել Մինասյան եղբայրների՝ ռազմաճակատից գրած մի շարք նամակներ և հեղինակի կողմից Ռուսաստանի Դաշնության պաշտպանության նախարարության կենտրոնի արխիվից հայտնաբերված փաստաթղթեր, որոնք հիմնականում պարզևատրման թերթիկներ են և մարտական բնութագրեր: Նամակներում ցայտուն արտահայտվում է որդիների անսահման սերը ծնողների և Հայրենիքի հանդեպ:

Վերջում հավելենք, աշխատանքը առավել կշահեր, եթե գիրքն ունենար հայերեն և անգլերեն ամփոփումներ, եթե այնտեղ զետեղվեին նաև ծնողների ու հարազատների՝ ռազմաճակատ ուղարկած որոշ նամակներ:

Գիրքը գեղեցիկ ու խոսուն ձևավորմամբ հրատարակել է «Էդիթ Պրինտ» հրատարակչությունը: Նկարագարող է, այնտեղ զետեղված են հերոսների և նրանց հարազատների լուսանկարները:

Ընթերցողի սեղանին է դրված այս ուշագրավ ուսումնասիրությունը նոր խոսք է Հայրենական մեծ պատերազմին նվիրված հայ պատմագրության մեջ:

ՎՈԼՈՂՅԱ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու